

*Штангрет М. Й.,**кандидат юридичних наук, доцент, декан економічного факультету
Навчально-наукового інституту права, психології та економіки
Львівського державного університету внутрішніх справ**Броневицька О. М.,**кандидат юридичних наук, доцент
кафедри кримінально-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права, психології та економіки
Львівського державного університету внутрішніх справ*

ФІЛОСОФІЯ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ: СВІТОГЛЯДНІ ОСНОВИ

Анотація. Досліджено філософсько-правові основи правового виховання в системі цілісного виховання. Обґрунтовано закономірності правового виховання через єдність соціального й природного, суспільного й індивідуального, абстрактного й конкретного, правового й вільного в людині, а також загального, особливого й одиничного.

Ключові слова: правове виховання, правосвідомість, правомірна поведінка, філософсько-правове пізнання.

Постановка проблеми. Важливою складовою виховання є правове виховання. З філософсько-правових позицій правове виховання становить собою суспільно-буттєву необхідність, оскільки суспільне життя, суспільні відносини не уявляються без пізнання права як їх дієвого регулятора.

Стан наукового дослідження. Філософсько-правові засади правового виховання дістали своє належне відображення у працях В. Афанасьєва, В. Бачиніна і М. Панова, Д. Войтенка, В. Головченка, Г. Іконнікова і В. Ляшенка, М. Ібрагімова, М. Кельмана, С. Комарова, О. Костенка, В. Малахова, І. Малініна, І. Малікова, Є. Назаренко, Е. Соловйова, В. Шнайдера та ін., а також у колективних працях.

Проте на нинішньому етапі розвитку українського суспільства спостерігається суперечливість функціонування моральних і правових норм, пов'язаних з трансформацією соціуму. Це викликає розмитість меж дозволеної, нормальної і девіантної соціальної поведінки.

Виклад основного матеріалу. В сучасному українському суспільстві відсутній ефективний контроль за механізмами формування соціальних установок, норм і правил поведінки. Причиною цього є слабкість соціальних інституцій, а також відсутність мотивації, національної ідеї, державної ідеології, стійких традицій. Недостатня дієвість соціальних інституцій пов'язана з відсутністю соціально привабливих для більшості молоді ідеалів, які відповідають інтересам соціуму. Все це збільшує та погіршує роботу щодо запобігання проявам девіанції.

Нинішній стан українського суспільства свідчить, що прийнята 28 червня 1996 року Конституція до цього часу не виконує в суспільному житті України ту роль, яка їй належить. О. Костенко дійшов висновку, що причина недієвості Конституції – не в її особливостях, а у волі та свідомості громадян України, які ще не готові до приведення прийнятої Конституції в дію. Це зумовлено відсутністю у громадян відповідної культури, в тому числі правової [8, с. 64].

Тому таким важливим на сьогоdnішньому етапі розвитку українського суспільства є виховання як молоді, так і дорослих громадян. Правове виховання – один із шляхів активної соціалізації особи, причому такої соціалізації, якої вимагає на даний

час суспільство. Проблема правового виховання молоді була актуальною і за часів Радянського Союзу. Щоправда, правове виховання того часу було скероване на формування соціалістичної правосвідомості та правомірної поведінки особи, яка полягала в обов'язковому виконанні правових приписів, однак лише таких, які видаються доцільними [5, с. 4-5]. Безумовно, тоді будь-який процес виховання (в т. ч. і правовий) мав класовий характер. Це виявлялося в тому, що правові засоби, які діють на правову свідомість і психологію людей, виробляються на основі пануючих правових ідей і є, по-перше, відображенням пануючих економічних відносин, а, по-друге, засобами та ідеями пануючого класу.

Філософія права дає теоретичне обґрунтування позитивного та природного права – на якому, власне, і базується правове виховання. У нашому дослідженні ми маємо намір торкнутись питань онтології, гносеології, аксіології та логіки саме позитивного права. Це основний напрям правового виховання, яке найбільше пов'язане з державою, проблемою її національної безпеки.

Слід зазначити, що правове виховання завжди пов'язане з людиною, з буттям права, яке є одним із засобів ефективного регулювання суспільних відносин. Тому важливо з'ясувати суть онтології правового виховання.

Онтологія правового виховання – це вчення про правове виховання в його єдності, розмежуванні з іншими напрямками виховання.

Іншими словами, буття правового виховання, з одного боку, полягає у формальній рівності з усіма напрямками (видами) виховання, зокрема з духовним, моральним, фізичним, громадянським і т. ін. З іншого боку – воно відрізняється від фізичного, трудового та деяких інших видів виховання. Адже правове виховання – це процес, який у різні періоди історії має свою специфіку. Справа в тому, що, як зазначає В. Нерсесянц, людина за своєю природою є правовою істотою, яка постійно прагне певної свободи [9, с. 40]. Але шляхи досягнення свободи відзначаються історичними особливостями, коли оволодіння правом здійснюється через правове виховання.

Правове виховання репрезентує собою систематичну і цілеспрямовану діяльність державних органів, установ і громадських організацій, зорієнтованих на формування у людини правової свідомості і належного ставлення до законодавства. З процесуального боку правове виховання – це «цілеспрямована діяльність по трансляції (передачі) правової культури, правового досвіду, правових ідеалів і механізмів вирішення конфліктів у суспільстві від одного покоління до іншого» [4, с. 336].

Правове виховання розглядають у широкому та вузькому смислах. В широкому значенні правове виховання розуміється

як вплив на індивіда всіх умов соціального середовища, всього юридичного досвіду, практики, у взаємодії з його (індивіда) індивідуальними властивостями, тобто, система суб'єктивних і об'єктивних факторів. У такій широкій інтерпретації поняття «правове виховання» інколи отожднюється із поняттям «правова соціалізація» – процесом, що включає у себе «несвідомі» й «свідомі» елементи формування правової свідомості, позитивні й негативні фактори юридичної дійсності [6, с. 34]. У вузькому смислі – це цілеспрямована організована діяльність держави, громадянського суспільства, його інститутів, закладів з формування правових знань, переконань, установок на досягнення високого рівня правосвідомості особи та її правомірної поведінки.

До структури правового виховання включають: навчання праву, виховання поваги до права, формування системи правових переконань, ідеалів та установок на правову поведінку. Воно здійснюється у формі правової освіти, правової просвіти, правової пропаганди.

У сучасних умовах правове виховання набуває філософсько-правового змісту і полягає в цілеспрямованому формуванні певної системи правових знань, вмінь, навичок правового мислення, правових почуттів, зокрема почуття законності, поваги до права і закону, до тих соціальних цінностей, які регулюються правом й охороняються Конституцією України і законом. Правове виховання має своєю метою «розвиток правової свідомості людини і правової культури суспільства в цілому» [4, с. 336].

Сьогодні правове виховання населення в Україні здійснюється в нових соціальних умовах, які суттєво відрізняються від умов попереднього історичного періоду, тому воно має ґрунтуватися на нових світоглядних засадах – принципах, серед яких потрібно виділити принцип гуманізму. Для його реалізації варто взяти на озброєння гасло: «Найвищою цінністю є права і свободи людини».

Зрозуміло, що історичний процес розвитку змісту правового виховання пов'язаний з культурою суспільства, особливо з нематеріальною (духовною) культурою, яка є результатом інтелектуальної праці членів суспільства. Тому розвинутий стан моральності та, найбільше, – духовності є необхідними умовами для утвердження правовиховної легальності [1, с. 42].

У правовому вихованні встановлюється зв'язок між правом та правовим явищем. Мова йде про буття права у правовому явищі, про дослідження існування права в кожному конкретному випадку. Це означає, що знання права необхідні для аналізу правового явища, а значить – правового виховання.

Разом з цим, правовідносини можуть виникати і у неправових явищах, оскільки право покликано регулювати не всі суспільні відносини, а лише правові. Справа в тому, що позитивне право завжди відстає від законів суспільного розвитку. Ліквідувати ж цю прогалину може правове виховання, яке повинно формувати розуміння особливостей регулювання подій завтрашнього дня. В цьому вбачаємо одне з основних завдань буття правового виховання.

Однак зауважимо, що позитивне право найбільше характеризує догму права. Тому правове виховання в такому випадку зводиться до вивчення окремих законів, структури правових норм і, загалом, до заучування статей.

У чому ж полягає онтологія правового виховання на позитивному праві? Насамперед зазначимо, що це виховання базується на формальній догмі, яку встановлює держава, тобто, правове виховання здійснюється на силі влади, її примусах, наказах і т. ін. Певною мірою влада є право, а будь-яке право є влада, і кожний позитивний закон чи норма є наказ [1, с. 299-300].

У цілому онтологічна концепція правового виховання в даному випадку полягає у бутті ідеології позитивного права, яка завжди є варіантною. На основі цього виробляється своєрідна рефлексія онтології виховання на позитивному праві, певне його пристосування до правових вимог держави у будь-який момент часу. При цьому будується певна онтологічна структура правового виховання, де враховуються максимально всі онтологічні проблеми позитивного права. Можна стверджувати, що правове виховання наближається до порядку буття позитивного права, до його принципів.

Принципом устрою порядку буття є норма. Кожна норма позитивного права повинна відповідати буттю. Норми позитивного права не мають бути вигаданими: людина постійно виявляє право, серцевина якого міститься в бутті. Тому позитивне право не є чистою вигадкою людей. Воно вкорінене в бутті й тому має метафізичну природу [7, с. 4]. Саме метафізична природа позитивного права визначає онтологію правового виховання. Тут закладений основний зміст, який необхідно опанувати у вигляді духу позитивного права.

Однак слід зазначити, що хоча онтологія позитивного права є базою для правового виховання, але це не слід абсолютизувати. Справа в тому, що така абсолютизація породжує непотрібний реалізм, який визначає лише конкретні факти позитивного права. При цьому не враховується онтологія правової свободи людини. А, фактично, у правовому вихованні повинна бути відображена роль позитивного права у наданні певної свободи людині, тобто, наданні їй можливості діяти не лише у рамках одних заборон.

Внаслідок цього свобода має стати онтологічною сутністю правового виховання громадян.

Викладені вище міркування дають підставу для з'ясування гносеології правового виховання. У нашому розумінні, гносеологія правового виховання полягає у техніці пізнання процесу виховання. Саме правове виховання належить пізнати у власному вимірі. Таке пізнання полягає у визначенні часу і місця втручання окремих осіб у діяльність інших осіб. Теоретичні проблеми пізнання правового виховання полягають ще й у визначенні того, якою є потреба у цих діях, оскільки не кожну дію особи слід супроводжувати правовим вихованням. Правомірність дій може бути забезпечена раніше проведеними іншими видами виховання. Однак нас цікавить саме гносеологія праворозуміння.

У науці розрізняють дві принципово різні концепції правової гносеології: юридичну і легістську [9, с. 61]. Легістська гносеологія відстоює букву закону, його примусову силу; юридична гносеологія визнає дух права, який є феноменом правового виховання. Легістська гносеологія спрямована на заучування норм права, що називають догмою права, та не вбачає різниці між законом і правом. При цьому правове виховання буде малоєфективним, оскільки знання лише догм права та нерозуміння різниці між правом і законом особливої користі особі не принесуть. Тому особливу цінність становить філософсько-правова гносеологія, яка полягає у комплексному підході до впливу на поведінку людини. Вона теоретично обґрунтовує також і онтологію.

Гносеологічні корені правового виховання на позитивному праві містяться в Основному законі держави – Конституції. З цього основного джерела права власне й починається творче пізнання правовиховного процесу. Звичайно, гносеологічні концепції правового виховання виявляються і в інших законах, підзаконних актах, відомчих нормативно-правових документах тощо. Але саме пізнання відбувається під кутом зору взаємобумовленості, відповідності всіх правових норм конституційним нормам.

Загалом, гносеологічне обґрунтування правового виховання є до деякої міри проблематичним. Особливо, коли мова йде про національно-психологічні компоненти пізнання права, його природу і походження, порівняльне правознавство, раціоналізм та ірраціоналізм у пізнанні права, відносність та абсолютність істини в праві та ін. Все залежить від побудови правильної гносеологічної системи правового виховання, яка повинна базуватися на логіці права. Суть логіки права зводиться до пізнання істини. Це по суті є метою і результатом правового виховання.

Таким чином, гносеологія правового виховання у позитивному праві полягає в інтенсивності формування такої правосвідомості особи, яка б забезпечила її правомірні дії у будь-який час.

Тепер розглянемо сутність і зміст виховання на природному праві. Для цього насамперед розкриємо сутність природного права у філософсько-правовому вимірі, оскільки питання про природне право, зазначає Є. Трубецької, є центральним життєвим питанням філософії права, щодо якого філософи та вчені дискутують з моменту його зародження.

Природне право взагалі не містить у собі жодних даних, незмінних юридичних норм: воно не є кодексом вічних заповідей, а є сукупністю моральних і разом з тим правових вимог, різних для кожної нації та епохи. Як синонім морально належного у праві, воно не виражається у вигляді якихось загальних, для всіх обов'язкових законодавчих стандартів. Для кожного народу в кожну епоху воно уособлює особливе специфічне завдання, особливо сукупність конкретних обов'язків. Природне право становить не лише теоретичний інтерес, воно має й велике практичне значення. Від того, віримо чи не віримо ми у природне право, залежить все наше ставлення до існуючого, чинного права. Відкинувши природне право, ми залишаємо себе без критерію для оцінки чинного права.

Визнання природного права змушує нас критично ставитися до всього історично існуючого, розглядати будь-яку норму позитивного права з точки зору її можливого поліпшення й оцінювати право з точки зору правди [11, с. 60, 74-75]. Адже норма права – це не тільки факт, але також закладена в ній ідея, поняття, визначний цілісний критерій. Норми права мають інтелектуальний і моральний параметри. Право, на відміну від матеріальних явищ, складається з ідей та цінностей [3, с. 531].

Оскільки деліквентна поведінка – це відхилення не лише від позитивних правових норм, а й природних правових норм, то виникає необхідність розглянути філософію деліквентної поведінки з урахуванням психологічних аспектів людини.

Виходячи з таких позицій, правове виховання, за Е. Фроммом, – це передача людині правових вимог суспільства. Ці вимоги можна сприймати лише у тому випадку, коли зрозуміло, який тип правової особистості бажаний і необхідний у даному суспільстві [12, с. 333]. Е. Фромм вважав, що основний підхід до вивчення людської особистості має полягати в «розумінні ставлення людини до світу, до інших людей, до природи і самої себе» [12, с. 5].

Аналіз структури і динаміки злочинності, інших правопорушень в цілому дає підставу стверджувати, що стан правового виховання молоді України на нинішньому етапі розвитку держави ще далекий від бажаного. І це не дивно, оскільки про якісно новий стан розвитку правосвідомості, навіть її кризи, завжди йшла мова у перехідні періоди розвитку суспільства. Тут завжди відбувався процес переоцінки провідних цінностей: «У перехідні історичні епохи радикальних перетворень, коли змінюється весь устрій соціального життя і старе енергійно витісняється новим, – пише В. Бачинін, – індивідуальна і суспільна правосвідомість активно прагнуть до звільнення від

негативних стереотипів минулого. Філософія права цілеспрямовано сприяє цьому» [2, с. 22].

Українське суспільство перебуває на перехідному етапі свого розвитку, тому старі правові цінності (знання, почуття, ідеї) ще не втратили своєї дієвості (рецидиви, залишки старого), а нові – демократичні ще не стали загальним надбанням громадян України, нормою правового мислення та поведінки.

Крім цього, в Україні спостерігається тенденція відчуження громадянського суспільства від влади (алієнація), її провідних інститутів, оскільки в діяльності окремих владних структур у розв'язанні складних соціальних проблем домінують скоріше політичні амбіції, ніж професіоналізм, а особисті інтереси часто переважають над суспільними. До цього слід додати також корумпованість влади.

Все це впливає на деформацію правосвідомості громадян, особливо молоді. Також мають місце деформації у реформуванні інституту власності, прорахунки у проведенні політичної та правової реформ, що виявляються в системі законодавства, у сфері правотворчої та правоохоронної діяльності. Власне вони сприяють існуванню та відтворенню правового нігілізму, формою якого є порушення прав людини, особливо таких, як право на життя, на честь, гідність, власність, безпеку, здоров'я, соціальні права, що пов'язані із забезпеченням гідного людини рівня життя.

В Конституції України людина визнається вищою соціальною цінністю і тому захист її прав та свобод оголошується вищою метою держави. Проте в реальному житті це далеко не так. Особливо це стосується молодих людей, котрі, як здається, кинуті напризволяще. З ними не ведеться дійова правовиховна робота.

Право, правові приписи нині ще не зайняли належного місця у правовій свідомості громадян України. Цьому сприяє і відсутність у значної частини населення, особливо молоді, законних перспектив досягнення більш високого становища в суспільстві, і недосконале законодавство, яке ставить у невідгідне становище тих, хто намагається сумлінно працювати. Ціла низка задекларованих для молоді соціальних гарантій втратила на сьогодні свою цінність і привабливість. Порушення соціальної справедливості у сфері оплати праці стало нормою, а молодь часто загалом опиняється у принизливому становищі.

Ефективне правове виховання залишається актуальним. Воно має бути зорієнтованим на формування позитивного змісту свідомості, її перебудови на законслухняність, на оволодіння необхідним рівнем правових знань, навичок і вмінь, усвідомлення правової системи держави, на формування стійких правових ідеалів, переконань, цінностей та ін. Суб'єктам правового виховання, в першу чергу, науково-педагогічним працівникам закладів освіти необхідно постійно формувати у людини глибоке розуміння не тільки букви, а й духу закону, відношення до права як до цінності, а й здійснювати правовиховний процес на засадах сучасного праворозуміння, тобто, позитивного і природного права.

Невипадково С. Сливка у монографії «Природне та надприродне право» (К., 2005) підкреслює, що людина – це мікрокосмос, мікроприрода, тому підпорядковується законам Природи і водночас є об'єктом їх дії. Оскільки природа людини виражає закономірності природного права, це накладає на неї певні обов'язки, визначає смисл її життєдіяльності та поведінки у природно-правовому просторі. З цих позицій С. Сливка наголошує, що негативну (протиправну) поведінку слід трактувати як спотворене розуміння людиною права Природи. Власне розкриття сутності природного права сприяє усвідомленню людиною сенсу життя, адекватному сприйманню правового оточення, виробленню правомірної поведінки та ін. [10, с. 211].

Висновок. Таким чином, правове виховання – це цілеспрямована, організована, послідовно-паралельна світоглядна системна діяльність з боку державних органів та інших учасників правовиховного процесу з метою формування у неї необхідного рівня правової свідомості як основи правомірної поведінки.

Література:

1. Борев Ю. Б. Эстетика. – Изд. 2-е. – М. : Политиздат, 1975. – 399 с.
2. Варій М. Й. Морально-психологічний стан військ: [навч. посіб.] – Львів: ВІ ДУ ЛП, 2000. – 221 с.
3. Варій М. Й. Основи соціальної психології військового колективу: [монографія]. – Львів: В-во «СПОЛОМ», 2002. – 250 с.
4. Варій М. Й. Соціальна психіка нації: [монографія]. – Львів: В-во «СПОЛОМ», 2002. – 184 с.
5. Козловский А. А. Онтология юридической ответственности // Проблемы философии права: Міжнар. часопис. – Т. 2. – К. – Чернівці: Рута, 2004. – С. 98-111.
6. Нестеренко В. Г. Вступ до філософії: онтологія людини: навч. посібник для студентів вищих учбових закладів. – К. : Абрис, 1995. – 336 с.
7. Основы эстетики и искусствознания / Под ред. И. Л. Любинского, В. К. Скаперщикова. – М. : Просвещение, 1979. – 302 с.
8. Ратинов А. Р. Структура и функции правового сознания // Проблемы социологии права. – Вильнюс, 1970. – Вып. 1. – С. 184-219.
9. Сливка С. С. Юридична деонтологія. – Вид. 2, перероб., допов.. – К. : Атіка, 2003. – 320 с.
10. Соловьёв Э. Ю. Правовой нигилизм и гуманистический смысл права // Квинтэссенция: филос. альманах / Сост. В. И. Мудрагей, В. И. Усанов. – М. : Политиздат, 1990. – С. 162-235.
11. Темченко В. І. Формування професійної правосвідомості співробітників міліції (проблеми теорії і практики). – К. : НАВСУ, ДС «Авангард», 2001. – 188 с.
12. Філософія: навч. посібник. – 2-ге вид., перероб. і доп. / За ред. І. Ф. Надольного. – К. : Вікар, 2001. – 457 с.

Штангрет М. И., Броневицкая А. Н. Философия правового воспитания: мировоззренческие основы

Аннотация. Исследованы философско-правовые основы правового воспитания в системе целостного воспитания. Обосновано закономерности правового воспитания через единство социального и природного, общественного и индивидуального, абстрактного и конкретного, правового и свободного в человеке, а также общего, особенного и единичного.

Ключевые слова: правовое воспитание, правосознание, правомерное поведение, философско-правовое познание.

Shtanhret M., Bronevytska O. Philosophy of legal education: ideological foundations

Summary. The article investigates the philosophical and legal basis of legal education in the holistic education. It grounds the regularities of legal education through the unity of social and natural, public and individual, abstract and concrete, legal and free in man, as well as general, special and unique.

Key words: legal education, legal consciousness, legitimate conduct, philosophical and legal cognition.